

Tojibayev Farrux Baxtiyorovich
TDIU Soliq va soliqqa tortish kafedrası mustaqil izlanuvchisi

MAHALLIY SOLIQLARNI YIG'ILUVCHANLIGINI OSHIRISHNI XALQARO TAJRIBALARDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada hududlarda mahalliy soliqlarning yig'iluvchanlik darajalari va unga ta'sir etuvchi omillar yoritib berilgan. Zamonaviy soliq munosabatlarida mahalliy byudjet daromadlarini shakllanishiga ta'sir etuvchi asosiy omillardan biri bu soliq turlari bo'yicha soliq yig'iluvchanligi darajasidir. Mahalliy soliqlar bo'yicha yig'iluvchanlik darajasini oshirishga xizmat qiladigan mexanizmlarning amaldagi holati va milliy soliq tizimida mahalliy soliqlar bo'yicha yig'iluvchanlik darajasiga ta'sir etuvchi faktorlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: mahalliy soliqlar va yig'imlar, soliq yig'iluvchanligi, soliq qarzdorligi, milliy soliq tizimi, mahalliy byudjetlar barqarorligi, soliq mexanizmi.

Аннотация: В статье рассматриваются уровень собираемости местных налогов в регионах и факторы, на него влияющие. В современных налоговых отношениях одним из основных факторов, влияющих на формирование доходов местных бюджетов, является уровень собираемости налогов по видам. Анализируется современное состояние механизмов повышения собираемости местных налогов и факторы, влияющие на уровень собираемости местных налогов в национальной налоговой системе.

Ключевые слова: местные налоги и сборы, налоговая собираемость, налоговая задолженность, общегосударственная налоговая система, устойчивость местного бюджета, налоговый механизм.

Abstract: This article discusses the levels of local tax collection in the regions and the factors affecting it. In modern tax relations, one of the main factors affecting the formation of local budget revenues is the level of tax collection by tax type. The current state of mechanisms that serve to increase the level of local tax collection and the factors affecting the level of local tax collection in the national tax system are analyzed.

Keywords: local taxes and fees, tax collection, tax arrears, national tax system, stability of local budgets, tax mechanism.

KIRISH

2025 yilning 18 aprel kuni Prezident Shavkat Mirziyoev raisligida dunyoda yuz berayotgan iqtisodiy tebranishlarning soha va tarmoqlarga ta'sirini kamaytirish chora-tadbirlari muhokamasi bo'yicha videoselektor yig'ilishi o'tkazildi. Ushbu yig'ilishda O'zbekiston iqtisodiyoti jahon iqtisodiyotining ajralmas qismi ekanligi ta'kidlandi. Mamlakatimizda olib borilayotgan oqilona tashqi siyosat va yaratilayotgan qulay investitsiyaviy muhit natijasida tadbirkorlarimizga yangi bozorlar ochilmoqda hamda yangi mahsulotlar turi ko'paymoqda.

Ushbu yig'ilishda Prezidentimiz tadbirkorlarni o'ylantirayotgan yana bir masalaga to'xtaldi. Joylarda yer solig'i va ijara to'lovlariga oshiruvchi koeffitsient belgilayotganda uning biznesga ta'sirini o'rganish, tadbirkorlarning imkoniyati va moliyaviy ahvolidan kelib chiqib, qaror qabul qilish muhimligini ta'kidladi. "Tushumni ko'paytirish soliq stavkasini oshirish hisobidan bo'lmasligi kerak. Aksincha, tadbirkorga yordam berib, soliq bazasini kengaytirsak, tushum ko'payadi, tadbirkorlar ham rozi bo'ladi"[1], - dedi Prezident. Endilikda tadbirkorlarga ushbu soliqlarni yilda ikkiga bo'lib to'lashga ruxsat beriladi.

Soliq munosabatlarida soliqlarni yig'ish muammolari alohida ahamiyatga ega, chunki soliqlar moliyaviy munosabatlarga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Soliqlar va yig'imlar davlatning asosiy daromadi bo'lishi bilan bir qatorda, bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalarni boshqarishda eng asosiy tartibga soluvchi instrument hisoblanadi. Soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni hisoblash va byudjetga to'liq undirish butun soliq tizimining samaradorligi, davlatning ijtimoiy soha xarajatlarini o'z vaqtida va to'liq moliyalashtirilishini ta'minlaydi. Biroq, bugungi kunga

kelib soliq organlari tomonidan soliq to'lovchilarga ma'muriy ta'sir kuchayganiga qaramay, ayrim soliq turlari bo'yicha soliq tushumlarini pasayishi kuzatilmoqda.

Bugungi kunda jahon amaliyotida ayrim mamlakatlarga qarshi iqtisodiy sanksiyalarning kiritilishi mahsulot importining qisqarishi va shunga mos ravishda bojxona to'lovlaridan byudjetga tushumlarning kamayishiga olib kelmoqda. Buning natijasida iqtisodiy tanazzul mahalliy ishlab chiqarishni qisqartirishga hamda soliq tushumlarining yanada qisqarishiga olib keldi. Ushbu hodisalarning sabablarini aniqlash va barcha darajadagi byudjetlarni to'ldirish masalalarini hal qilish davlat va ilmiy tadqiqot mavzusining dolzarb vazifasiga aylanib bormoqda. Bizning fikrimizcha soliq undirish muammolarini ikkita asosiy guruhga bo'lish mumkin. Bular soliq amaliyotida soliqni undirishning uslubiy hamda amaliy muammolari hisoblanadi. Birinchisi, hududlarning soliq potensialini baholashga yondashuvlar, soliq undirish usullari samaradorligini baholash va soliqlarni yig'ish jarayonida uslubiy jihatdan xatolarni aks ettiradi. Ikkinchisi esa byudjet taqchilligi va soliqlar hamda unga tenglashtirilgan to'lovlar bo'yicha tushumlar qisqarishining bevosita sabablariga ishora qiladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Mahalliy soliqlar va yig'imlarni undirish masalasidagi nazariy va uslubiy muammolarni hal qilish ko'p hollarda faqat qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyat organlarining vazifasi sifatida namoyon bo'ladi. Ammo jahon amaliyotida ushbu munosabatlarning va soliqlarni undirish jarayonidagi islohotlarning asosi ilmiy tadqiqotlarda tadqiqot ob'ekti sifatida o'rganilishi yuqori samara berishi isbotlangan. Ma'lumki, "soliqlarni undirish" tushunchasi sohaga oid bir qator me'yoriy hujjatlarida mustahkamlanmagan[2].

Mahalliy soliqlarni undirish jarayoniga soliq tizimining fiskal funksiyasini amalga oshirish samaradorlik ko'rsatkichi sifatida qaralishi mumkin. Bu esa ushbu mezonni asosiy mezon sifatida yana bir bor isbotlaydi. I.I. Axmetshin va V.M. Mineeva soliqlarni yig'ish soliq organlari faoliyatining nazorat ishlari samaradorligini tavsiflovchi asosiy ko'rsatkichlardan biri deb hisoblaydi[3]. Ushbu ko'rsatkich jahon tajribasida soliq ma'muriyatchiligining asosiy ko'rsatkichi deb e'tirof etilishidan dalolat beradi[4]. Soliq munosabatlarida amaldagi qonun hujjatlarida belgilangan soliq majburiyatlarini bajarishning to'liqlik darajasi sifatida ishonchli tarzda aniqlanadi va ma'lum bir davrda olingan soliq to'lovlari hajmining amaldagi qonun hujjatlariga muvofiq shu davrda bajarilishi kerak bo'lgan soliq majburiyatlari hajmiga nisbati sifatida hisoblanadi[5]. Aynan soliq undirishda yuqori soliq stavkalarining qo'llanilishi tartib-qoidalari olimlar va mutaxassislarining tanqidiga uchramoqda. O.A.Bondar soliq organlari tomonidan hisobdan chiqarilgan summalarsiz haqiqiy soliq qarzini yomon deb aks ettirishni taklif qiladi. Chunki bu soliq xizmati uchun muhim emas, buning asosiy sababi qaysi ko'rsatkichlar hisobiga qarz to'lanishiga bog'liq bo'ladi. Bu esa o'z navbatida soliq ma'muriyatchiligining sifat darajasini pasaytiradi, lekin bu byudjetning o'zi va byudjet mablag'larini taqsimlash uchun muhim omil hisoblanadi[6].

Yu.S.Ermakova mahalliy soliqlarni undirishni mintaqaning soliq salohiyatining uslubiy omili deb hisoblaydi. Muallifning xulosasiga ko'ra, davlatning minimal byudjet ta'minotiga asoslangan metodologiyasi bo'yicha hisoblangan mintaqaning soliq potensialini baholash soliqlarni yuqori darajada undirilishidan dalolat beradi[7]. Biroq, mazkur metodologiya rejalashtirilgan va haqiqatda undirilgan soliq tushumlari natijalarining bir-biriga mosligi ta'minlamaydi. Ular orasidagi tafovut hisobot davri oxiriga kelib o'zining haqiqiy natijasini ko'rsatadi.

Iqtisodchi olimlar E.T.Gurvich va A.L.Suslinalar mahalliy soliqlar bo'yicha yig'iluvchanlik darajasini baholashda faqat makroiqtisodiy yondashuvga e'tibor qaratilishi maqsadga muvofiqligini ta'kidlab o'tadi[8]. Tadqiqotchilarning fikriga qo'shilgan holda, baholashning bunday yondashuvi byudjet qonunlarini ishlab chiqish uchun soliq tushumlarini prognozlash va rejalashtirishda byudjet risklarini kamaytirishga yordam beradi. Shuni alohida ta'kidlash joizki, ilmiy adabiyotlarda ko'pincha hududiy byudjetlarga soliqlar va yig'imlar to'plami[9] yoki aniqroq aytganda mol-mulk va yer soliqlarini yig'ish muammolari yoritiladi. Soliq qonunchiligida mavjud mahalliy soliqlarni yig'iluvchanligini oshirish masalasi har doim ham dolzarb mavzulardan

hisoblangan bo'lib, buning natijasida soliq ma'muriyatchiligi va nazorati kuchaytiriladi. Shu bilan bir qatorda byudjet ijrosi samaradorligini baholash metodologiyasi modernizatsiya qilinadi yoki mahalliy soliqlarning byudjet daromadlaridagi o'rni belgilanadi. Bizning fikrimizcha, bu muammolar biroz uzoqroq ko'rinadi, chunki ko'p miqdordagi mahalliy byudjetlarni shakllantirish uchun asos sifatida respublika byudjetidan ajratiladigan ajratmalar bo'lib, bu aslida mahalliy byudjetlar moliyaviy qaramligining asosiy muammosi hisoblanadi.

Byudjet daromadlarini shakllantirishda soliqlarni yetarli darajada undirilmasligi hamda soliq turlari bo'yicha soliqlarni yig'iluvchanlik darajasining pastligi haqida ilmiy tadqiqotlarda o'rganilib kelinmoqda. E.V.Vorobevaning fikricha, mamlakatlardagi iqtisodiy o'sish va optimal soliq yuki belgilangan sharoitlarda byudjetga soliq tushumlari o'sib bormoqda, shuning uchun hozirgi bosqichda soliq yig'ishning kamayishi sabablari iqtisodiyotning pasayishi va yirik investitsiya loyihalarning samaradorligiga bog'liq bo'ladi[10]. Bizningcha, sabablarni yanada chuqurroq o'rganadigan bo'lsak mintaqalardagi iqtisodiy va siyosiy beqarorlik sharoitida hokimiyatning harakatsizligi va biznesning ehtiyojlarini e'tiborsiz qoldirishi bilan baholanadi. Shuningdek O.A.Bondar esa unga yo'naltirilgan sanoat tarmoqlari - qurilish, ulgurji savdo, alkogol mahsulotlar ishlab chiqarish uchun ichki bozorning qisqarishini tasdiqlaydi, buning natijasida byudjetga soliq qarzi ko'payadi[11]. Iqtisodchi D.V.Fadeeva esa, mavjud soliq siyosatining muvaffaqiyatsizligining sababini soliqlarning federal darajada qayta taqsimlanishi, byudjetlarning yuqori xarajatlar tufayli nomutanosibligi, mintaqaviy byudjet daromadlarining qisqarishi va ish bilan band aholining qisqarishi tufayli mintaqaviy byudjetlarning mustaqilligi yo'qligini keltirib o'tadi[12] deya izohlaydi. Muallifning mazkur yo'nalishda bildirgan fikrlariga qo'shilmaslik qiyin, chunki federal darajada moliyaviy resurslarning konsentratsiyasi mintaqalarni soliqlar bilan faol ishlash rag'batidan mahrum qiladi. Mazkur yo'nalishda soliqlarni yig'iluvchanlik darajasini oshirishdagi muammolarining ichki hamda chuqurroq sabablari tadqiqotlar jarayonida o'rganilgan va tasdiqlangan.

TAHLIL VA ASOSIY NATIJALAR

Soliq yig'ish-bu hukumat yoki uning nomidan ish yurituvchi soliq xizmati organlari va infratuzilmasini moliyalashtirish uchun soliq to'lovchilardan soliq to'lovlarini amalga oshirish, soliq ma'muriyati hamda soliqni undirish jarayoni hisoblanadi. Bu har qanday zamonaviy davlatning asosiy jihati davlat moliya tizimi, boshqaruv, ijtimoiy dasturlar va iqtisodiy rivojlanish uchun zarur bo'lgan resurslarning izchil va adolatli to'planishini ta'minlashdir. Qoidalar, stavkalar va jarayonlar yurisdiksiyalarda sezilarli darajada farq qilishi mumkin bo'lsa-da, soliq yig'ishning umumiy usullari umumiy yondashuvlar to'plamiga amal qiladi. Quyida ushbu usullarning chuqur muhokamasi, ularning mantiqiy asoslari va ularning soliq tizimining muvofiqligi, shaffofligi va umumiy samaradorligi uchun kengroq ta'siri keltirilgan.

Soliqlar va yig'imlarni samarali undirish bir necha sabablarga ko'ra faoliyat yuritayotgan jamiyat uchun juda muhim hisoblanadi:

1. Daromad olish: hukumatlar asosan sog'liqni saqlash, ta'lim, infratuzilmani rivojlantirish va mudofaa kabi muhim xizmatlarni moliyalashtirish uchun soliqlar va ularga tenglashtirilgan to'lovlardan tushadigan tushumlariga ishonadilar. Agar mamlakatda samarali soliq siyosati yurilmasa ushbu yo'nalishlar byudjet taqchilligi hamda sifatning pasayishidan aziyat chekishi mumkin.

2. Iqtisodiy barqarorlik: soliqlarni joriy etish, to'g'ri hisoblash hamda to'liq undirish orqali hokimiyat inflyatsion bosimni boshqarishi, iste'molchilar talabini tartibga solishi va kapital qo'yilmalarga ta'sir qilishi mumkin. Soliq siyosati o'zining siyosat maqsadlariga qarab iqtisodiyotni barqarorlashtirish yoki rag'batlantirish uchun soliq yig'ish amaliyoti bilan bevosita hamda o'zaro ta'sir qiladi.

3. Adolat va tenglik: yaxshi tuzilgan va shaffof soliq yig'ish tizimi qochish ehtimolini kamaytiradi va har bir soliq to'lovchining to'lov qobiliyatiga qarab soliq yukidan adolatli ulush olishini ta'minlaydi. O'z navbatida, bu jamoatchilik ishonchini kuchaytiradi hamda soliq to'lovchilar va davlat o'rtasidagi munosabatlarni mustahkamlaydi.

4. Huquqiy ijro: Soliqlarni yig'ishning izchil va xolis usullari qonun ustuvorligini mustahkamlash bilan bir qatorda soliq to'lovchilarning ishonchini saqlashga yordam beradi. Soliq to'lovchilar soliq tizimini yagona, muvozanatli va o'zboshimchalikdan xoli deb bilsalar soliq qonunchiligiga ixtiyoriy ravishda rioya qilishlari mumkin.

Soliq munosabatlarida soliqlar va yig'implarni yig'ishning bir qancha usullarini ajratib ko'rsatish mumkin. Garchi har bir mamlakat ushbu strategiyalarni o'zining huquqiy, madaniy va ma'muriy kontekstiga moslashtirsa-da, soliqlarning asosiy prinsiplari umuman izchil bo'lib qolmoqda.

Zamonaviy soliq munosabatlarida eng keng tarqalgan va samarali usullardan biri bu daromad manbasida soliqni ushlab qolish hisoblanadi. Ushbu mexanizm o'z ichiga quyidagilarni oladi:

– Soliq to'lovchining roli: daromad solig'ini to'laydigan shaxs yoki soliq agenti (masalan, xodimlarga ish haqini yetkazib beradigan ish beruvchi) qonuniy ravishda ushbu daromadning bir qismini oluvchiga yetib borguncha soliq sifatida ushlab turishi shart.

– Soliqni o'tkazish majburiyati: ushlab qolingan summa keyinchalik to'g'ridan-to'g'ri hukumat yoki soliq organlariga o'tkaziladi, bunda soliq yig'ishdagi nomuvofiqlik yoki hisobot berilmaganligi sababli yuzaga kelishi mumkin bo'lgan bo'shliqlar minimallashtiriladi.

– Qo'llanilishi: Ish haqi tarzida olingan daromad, foizlar, dividendlar, royalti yoki boshqa daromad shakllariga nisbatan ushlab qolinishi mumkin. Ko'pgina yurisdiksiyalarda ish beruvchilar ushlab qolingan umumiy summani ko'rsatadigan ushlab qolish sertifikatlarini berishi kerak, bu esa xodimlar yillik soliq deklaratsiyasi bilan solishtirish imkoniyatini beradi.

Potensial soliq majburiyatlarining bir qismini oldindan yig'ib, ushlab qolish hukumat uchun barqaror daromad oqimini ta'minlaydi va soliq yilining oxirida katta miqdordagi soliq to'lovlari uchun qarzdor bo'lmagan jismoniy shaxslar uchun muvofiqlikni soddalashtiradi.

Xalqaro soliq tajribasida yana bir keng tarqalgan yondashuv - bu vaqtinchalik yoki avans to'lovlari, ko'pincha ushlab qolish bilan birgalikda yoki muqobil yo'nalish sifatida ishlatiladi. Ushbu tizim ostida:

– Taxminiy javobgarlik: soliq to'lovchi (odatda o'z-o'zini ish bilan ta'minlaydigan mutaxassislar yoki korxonalar) kutilgan yillik daromadlarini loyihalashtiradi yoki o'z to'lovlari o'tgan yilgi soliqqa asoslaydi.

– Rejalashtirilgan to'lovlar: soliq to'lovchi butun soliq majburiyatini bitta to'lovda to'lash o'rniga, soliq yili davomida davriy ravishda (soliq qonunchiligi normalariga asosan har chorakda yoki oyda) to'laydi.

– Yil yakunini solishtirish: Haqiqiy soliq majburiyati aniqlangandan so'ng - yakuniy daromad va ajratmalarni hisoblash orqali soliq to'lovchi ortiqcha yoki kam to'lovlarni tuzatadi. Ortiqcha to'lovlar qaytarilishiga olib kelishi mumkin, kam to'lovlar esa qo'shimcha soliq to'lanishiga olib keladi.

Vaqtinchalik to'lovlar soliq to'lovchilar va hukumatlar uchun pul oqimini bashorat qilishni yaxshilaydi. Soliq to'lovchilar uchun bu katta, bir martalik moliyaviy yukni oldini oladi, hukumat esa doimiy daromad oqimidan foyda ko'radi.

O'z-o'zini baholash tizimida soliq to'lovchiga qarzdorlikning aniq miqdorini hisoblash va uni belgilangan muddatda o'tkazish vazifasi yuklatilgan. Asosiy xususiyatlarga quyidagilar kiradi:

– Deklaratsiya va to'lov: soliq to'lovchi barcha tegishli daromadlar, ruxsat etilgan ajratmalar, kreditlar va oldindan ushlab qolingani yoki to'langan har qanday summalar to'g'risida soliq deklaratsiyasini taqdim etadi. Keyin ular qolgan soliq majburiyatini hisoblashadi.

– Muvofiqlik muddati: Yakuniy to'lov odatda deklaratsiya topshirilgan sanada yoki undan oldin amalga oshiriladi. Agar ushlab qolish yoki avans to'lovlari to'liq javobgarlikni qoplagan bo'lsa, ariza berishda to'lov nolga teng bo'lishi mumkin.

– Qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha xarid qilingan va realizatsiya qilingan tovar va xizmatlarga tuzatish kiritish: QQS sxemalari bo'yicha korxonalar ko'pincha QQS (sotib olingan tovarlar va xizmatlar uchun to'langan soliq) dan QQS (sotishdan yig'adigan soliq) dan olib

tashlaydilar va farqni soliq organlariga to'laydilar. Ushbu o'z-o'zini baholash mexanizmi butun ta'minot zanjirlari bo'yicha muvofiqlikni soddalashtiradi.

Ushbu model ixtiyoriy muvofiqlik va aniq hisobni yuritishga bog'liq. Soliq to'lovchilarga katta nazorat va avtonomiya berish bilan birga, soliq to'lashdan bo'yin tovlashni to'xtatish va aniqlash uchun mustahkam auditorlik imkoniyatlarini talab qiladi

Yuqorida muhokama qilingan soliq tizimi va modellarga qaramay, soliq xizmati organlari ko'pincha taqdim etilgan deklaratsiyani nazorat qilish yoki tekshirish huquqini saqlab qolishadi. Agar ushbu tekshiruvda nomuvofiqlik aniqlansa, soliq to'lovchidan qo'shimcha to'lovlar talab qilinishi mumkin:

– Yakuniy baholash: buxgalteriya yozuvlarini, bank bayonotlarini, schyot-fakturalarni yoki boshqa ma'lumotlarni ko'rib chiqqandan so'ng, rasmiylar soliq to'lovchining daromadi yoki ortiqcha da'vo qilingan chegirmalarini aniqlashlari mumkin. Shundan keyin har qanday qo'shimcha soliq, foizlar yoki jarimalar ko'rsatilgan holda yakuniy baho beriladi.

– Nizolarni hal qilish: soliq to'lovchilar odatda ma'muriy murojaatlar yoki sud jarayonlari orqali ushbu bahoga qarshi chiqish imkoniyatiga ega. Agar shunday bo'lsa, soliq to'lovchi boshqa jarimalardan qochish uchun to'lanmagan summani zudlik bilan to'lashi kerak.

Bunday baholash mexanizmlarini retroaktiv deb hisoblash mumkin bo'lsa-da, ular noto'g'ri yoki insofsiz o'z-o'zini hisobot berishdan himoya qiladi va soliq tizimida adolatni targ'ib qiladi.

Soliq munosabatlarida to'lov to'g'risidagi bildirishnoma(xabarnoma) soliq organining mavjud ma'lumotlarga asoslanib qancha soliq qarzi borligini ko'rsatadigan rasmiy hujjatidir. Agar soliq to'lovchi soliq deklaratsiyasini to'liq taqdim etmasa yoki taqdim etilgan ma'lumotlar to'liq bo'lmasa, bunday vaziyat yuzaga kelishi mumkin:

– Soliqni undiruvchi tashabbusi bilan hisoblash: hukumat yoki soliq boshqarmasi tashqi ma'lumotlar (masalan, bank operatsiyalari, mulk yozuvlari yoki uchinchi shaxslar bilan o'zaro tekshiruvlar) yordamida daromadni taxmin qilishi va javobgarlikni taxmin qilishi mumkin.

– Bajarish majburiyati: xabarnoma kelgandan so'ng, soliq to'lovchidan baholangan summani to'lash yoki bu miqdor noto'g'ri ekanligini ko'rsatadigan dalillarni taqdim etish talab qilinadi.

– Potensial oqibatlar: to'lovni e'tiborsiz qoldirish yoki kechiktirish majburiy yig'ish choralariga, mulkni garovga qo'yishga yoki bank hisoblarini bezashga olib kelishi mumkin. Og'ir holatlarda uzoq vaqt e'tiborsizlik yoki qasddan qochish uchun jinoiy ish qo'zg'atilishi mumkin.

Baholash to'g'risidagi bildirishnomalar huquqbuzar yoki javob bermaydigan soliq to'lovchilarga murojaat qilish orqali ma'muriy tartibni saqlaydi. Biroq, agar raqamlar noto'g'ri bo'lsa, soliq to'lovchining apellyatsiya berish yoki ularni tuzatish huquqiga ega bo'lsa, ularga qarshi chiqish mumkin.

Endi soliqlar va ularga tenglashtirilgan to'lovlarni undirish jarayoniga ta'sir qiluvchi omillar sirasiga kiruvchi soliqlarni undirishni tanlashga yordam beradigan usullarga to'xtalib o'tamiz. Yurisdiksiya soliq tushumlarini yig'ish uchun foydalanadigan usul(lar) turli xil fikrlarga bog'liq:

1. Soliqning tabiati: jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i kabi ba'zi soliqlar soliq agenti tomonidan ushlab qolish orqali yanada samarali yig'iladi. Biznesdan olinadigan foyda esa ko'pincha o'z-o'zini baholash va vaqtinchalik to'lovlarga tayanadi.

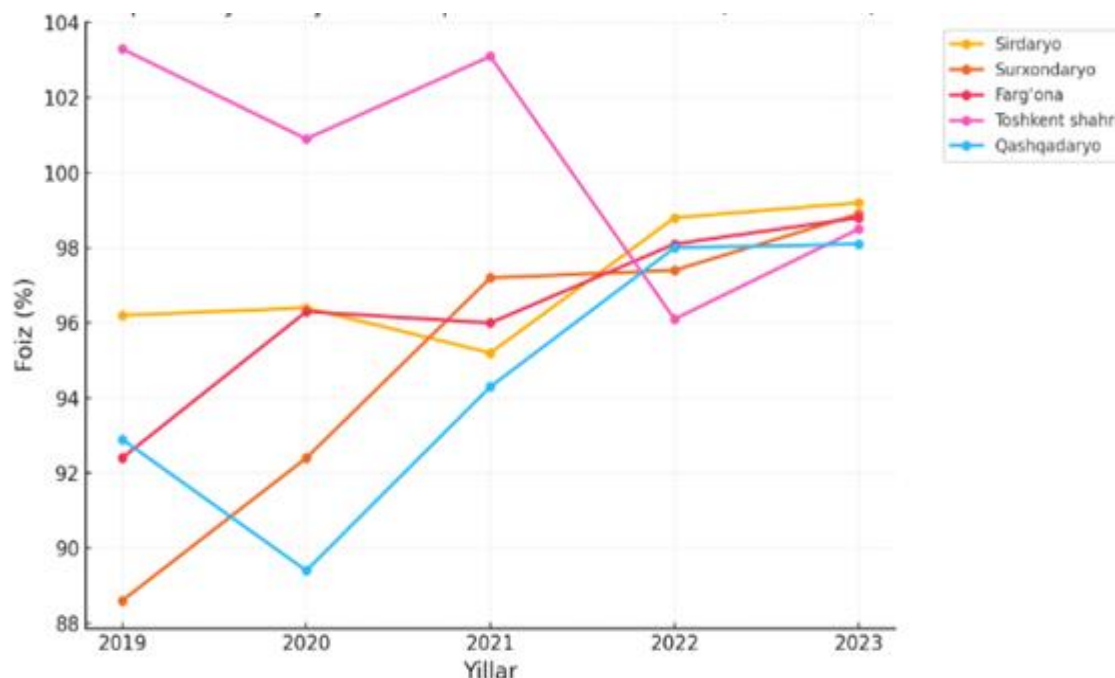
2. Ma'muriy salohiyat: murakkab ma'lumotlarni boshqarish tizimlariga ega hukumatlar o'z-o'zini baholashning mustahkam tizimlarini boshqarishi va daromadlarni o'zaro tekshirishlari mumkin. Chyeklengan resurslarga ega bo'lganlar esa muvofiqlik xavfini kamaytirish uchun ko'proq ushlab turishga bog'liq bo'lishi mumkin.

3. Ixtiyoriy muvofiqlik darajasi: ixtiyoriy muvofiqlik kuchli va soliq to'lovchilarning ma'lumoti yuqori bo'lgan muhitda o'z-o'zini baholash rivojlanishi mumkin. Aksincha, agar soliqdan qochish keng tarqalgan bo'lsa, soliq organlari to'g'ridan-to'g'ri yoki qat'iy yig'ish yondashuvlarini tanlashi mumkin.

4. Iqtisodiy tuzilma: ko'pgina operatsiyalar kuzatiladigan bank kanallari orqali amalga oshiriladigan yuqori darajada rasmiylashtirilgan iqtisodiyotlar ushlab qolish va to'g'ridan-to'g'ri

debetlarni osonlashtirishi mumkin. Norasmiy iqtisodiyotlar katta muammolarni keltirib chiqaradi, ko'pincha innovatsion yoki soddalashtirilgan soliq rejimlarini talab qiladi.

Soliq yig'iluvchanligini oshirish bo'yicha mamlakatimizda ham samarali chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Shuning natijasida keyingi yillarda soliqlar va ularga tenglashtirilgan to'lovlar bo'yicha soliq yig'iluvchanligi oshib bormoqda. Tadqiqotlar jarayonida soliq yig'iluvchanligi bo'yicha ayrim tahlillarni amalga oshirdik.

1-rasm. Soliq yig'iluvchanligi darajasi eng yuqori bo'lgan 5 ta hudud ko'rsatkichlari [13].

Yuqoridagi rasm ma'lumotlarini tahlil qiladigan bo'lsak, 2019-2023 yillarda hududlarda soliq yig'iluvchanligi darajalari dinamikasini ko'rishimiz mumkin. Bunda 2023 yilda hududlar quyidagicha ko'rsatkichga ega bo'lgan.

- **Sirdaryo** – 99,2%
- **Surxondaryo** – 98,9%
- **Farg'ona** – 98,8%
- **Toshkent shahri** – 98,5%
- **Qashqadaryo** – 98,1%

Jahon amaliyotida soliqlarni undirish jarayonlarida muvofiqlik va ijro etilishini ta'minlash masalasiga alohida e'tibor qaratiladi. Tanlangan usuldan qat'iy nazar, soliq organlari muvofiqlikni rag'batlantirish va nomuvofiqlikni bartaraf etish uchun turli strategiyalarni qo'llaydilar:

1. Jarimalar va foizlar: Muddati o'tgan soliq to'lovlari odatda foizlar, kechiktirilgan jarimalar yoki to'liq bo'lmagan yoki noto'g'ri ma'lumotlar uchun jarimaga tortiladi. Ushbu chora-tadbirlar beparvolik yoki firibgarlik xatti-harakatlarining oldini oladi.

2. Tekshiruvlar va nazorat: tasodifiy tekshiruvlar yoki maqsadli tekshiruvlar, masalan, shubhali xarajatlar yoki tushunarsiz boyliklar - nazoratni ta'minlaydi.

3. Axborot almashish: zamonaviy soliqqa tortish ko'pincha davlat idoralari, moliya institutlari, ish beruvchilar va xorijiy soliq ma'muriyatlari o'rtasida (xalqaro shartnomalar yoki bitimlar orqali) yashirin aktivlarni aniqlash yoki transchegaraviy soliq to'lashdan bo'yin tovlash uchun ma'lumotlar almashinuvini o'z ichiga oladi.

4. Ta'lim dasturlari: targ'ibot ishlari va o'z-o'ziga yordam berish resurslari ariza berish jarayonini soddalashtiradi, bu esa ixtiyoriy muvofiqlikni oshirishi mumkin. Ushlab qolish, avans to'lovlari va o'z-o'zini baholash bo'yicha aniq ko'rsatmalar soliq to'lovchilarning xatolari va noroziligini kamaytiradi.

5. To'lov rejalari: agar soliq to'lovchilar moliyaviy qiyinchiliklarga duch kelsalar, to'lash shartnomalari ularga qarzlarni og'ir jazolarsiz asta-sekin to'lashga imkon beradi va shu bilan soliq organlari bilan hamkorlik aloqalarini saqlaydi.

Biz tadqiqotlar jarayonida solqlarni undirish jarayonida vujudga keladigan samarasiz soliq yig'ish oqibatlariga ham to'xtalib o'tmoqchimiz. Soliqlarni yig'ish jarayoni keng qamrovli hamda izchil bo'lmaganda uning natijasida milliy iqtisodiyotda turli xildagi salbiy natijalarni keltirib chiqarishi mumkin. Bular quyidagicha namoyon bo'lishi mumkin:

1. Daromadlar taqchilligi: Hukumat o'z moliyaviy majburiyatlarini bajarishda qiynalib, davlat xizmatlari va infratuzilma loyihalariga putur yetkazishi mumkin.

2. Tengsizlik: soliqlarni to'lashdan bo'yin tovlashga qodir bo'lgan jismoniy shaxslar yoki korxonalar qonunga bo'ysunuvchi soliq to'lovchilar ustidan adolatsiz raqobat ustunligiga ega bo'lib, boylikdagi nomutanosiblikni kuchaytiradi.

3. Soya iqtisodiyotining o'sishi: kuchsizligi norasmiy sektorni rag'batlantiradi, bu yerda naqd pulga asoslangan operatsiyalar va norasmiy ish haqi qonuniy soliq kanallarini chetlab o'tadi.

4. Muassasalarga bo'lgan ishonchning yo'qolishi: Korruptsiya yoki qisman qo'llash norozilikni keltirib chiqaradi, bu esa jamoatchilik ma'naviyati va qonunlarga rioya qilish darajasini yanada pasaytiradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

So'ngi yillarda xalqaro soliq amaliyotida soliqlarni undirishning bir qator rivojlanayotgan tendentsiyalari maydonga chiqdi. Bu bir qator global o'zgarishlar soliq organlarining undirishga yondashuvini qayta shakllantirmoqda.

1. Raqamlashtirish: Elektron hujjatlarni topshirish, elektron hisob-fakturalar va real vaqt rejimida ma'lumotlarni tahlil qilish anomalialarni tezroq va aniqroq aniqlash, ma'muriy vazifalarni soddalashtirish va umumiy jarayonni foydalanuvchilarga qulayroq qilish imkonini beradi.

2. Global shaffoflik: Umumiy hisobot standarti (*Common Reporting Standard (CRS)*) va Xorijiy hisoblar bo'yicha soliqqa rioya qilish to'g'risidagi qonun (*Foreign Account Tax Compliance Act (FATCA)*) kabi tashabbuslar keng tarqalgan ma'lumot almashishni keltirib chiqardi, bu jismoniy shaxslar va korxonalarining aktivlarini yashirish yoki daromadlarni maxfiy yurisdiksiyalarga ko'chirish imkoniyatlarini chekladi.

3. Blokcheyn va avtomatlashtirish: Ba'zi hukumatlar soliq ma'lumotlarining xavfsiz, o'zgartirilmasligini ta'minlab, tranzaksiyalarni kuzatish uchun blokcheynga asoslangan yechimlarni o'rganmoqda. Yozuvlarni avtomatlashtirilgan o'zaro tekshirish qo'lda ish yukini yanada kamaytiradi.

4. Xulq-atvorga oid tushunchalar: Xulq-atvor iqtisodidan qarz olish taktikasi, ba'zi soliq idoralari muvofiqlikni yaxshilash uchun aloqa va jarima bildirishnomalarini moslashtiradi, ko'proq foydalanuvchiga yo'naltirilgan dizayn va empatik xabarlarini qo'llaydi.

Xulosa qilib aytganda, soliq yig'ish zamonaviy davlatlarning moliyaviy barqarorligini ta'minlaydigan ko'p qirrali jarayondir. Soliq to'lovchidan soliq, vaqtinchalik (avans) to'lovlar, o'zini-o'zi hisob-kitoblar, yakuniy soliq hisoblanganidan keyin qo'shimcha yig'imlar yoki hisob-kitoblar to'g'risidagi bildirishnomadan kelib chiqadigan majburiyatlar ushlab turilishidan qat'iy nazar, yakuniy maqsad barqaror bo'lib qoladi. Bu esa davlat samarali faoliyat yuritishi va davlat manfaatlariga xizmat qilishi uchun zarur bo'lgan daromadlarni olishini ta'minlashdan iborat.

To'lovlarni ushlab qolish va avans to'lovlari kabi usullar soliqlardan qochishni minimallashtirish va pul oqimlarini yumshatishga yordam beradi, o'z-o'zini baholash va yakuniy baholash esa hokimiyatga xatolarni aniqlash va adolatni ta'minlash imkonini beradi. Bu yondashuvlar oqilona qo'llanilganda, mutanosib va shaffof tizim yaratiladi - bunda soliq to'lovchilar o'zlarining fuqarolik majburiyatlarini bajaradilar, hukumat esa muhim xizmatlarni ko'rsatadi hamda jamiyat farovonligini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Sh.Mirziyoev. Iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash chora-tadbirlari muhokamasiga bag'ishlangan yig'ilish ma'lumotlari. 18 aprel 2025 yil. <https://president.uz/uz/lists/view/8067>.

2. To‘xсанов Q.N. Soliqlarni yig‘iluvchanligini oshirish istiqbollari. Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot jurnali. 2025 yil, may. №5-son. 1630-1634 b.
3. Ахметшин, И.И. Налогообложение в цифрах / И.И. Ахметшин, В.М. Минеева // NovaInfo.Ru. – 2015. – Т. 1. – № 38. – С. 213–218.
4. Лавренчук, Е. Н. Налоговое администрирование на региональном уровне // Экономика и предпринимательство. – 2015. – № 12-1. – С. 485-489.
5. Комарова Г.П. Обязанность по уплате налогов и сборов и ее исполнение / Г.П. Комарова, А.В. Цыдыпова, Г.М. Касаткина // Тенденции и проблемы в экономике России: теоретические и практические аспекты: Материалы Всероссийской научно-практической конференции, г. Иркутск, 23.03.2017 г. – С. 119-130.
6. Бондарь, О.А. Методы измерения совокупной налоговой задолженности и уровня собираемости налогов и сборов // Сибирская финансовая школа. – 2017. – № 6 (125). – С. 47, 50.
7. Ермакова, Ю.С. Собираемость налогов как фактор оценки налогового потенциала региона // Сфера услуг: инновации и качество. – 2017. – № 27. – С. 2.
8. Гурвич, Е.Т. Динамика собираемости налогов в России: макроэкономический подход / Е.Т. Гурвич, А.Л. Суслина // Научно-исследовательский финансовый институт. Финансовый журнал. – 2015. – № 4. – С. 22–33.
9. Гаджиева, А.Г. Оценка эффективности исполнения регионального бюджета по доходам / А.Г. Гаджиева, С.Г. Керимов // Региональные проблемы преобразования экономики. – 2017. – № 6 (80). – С. 91–97.
10. Воробьева, Е.В. Оценка поступлений налогов в консолидированный бюджет Российской Федерации // Вестник образовательного консорциума Среднерусский университет. Серия: Экономика и управление. – 2018. – № 12. – С. 103, 105.
11. Фадеев, Д.В. Современные проблемы формирования налоговых доходов регионального бюджета // Научный вестник Волгоградского филиала РАНХиГС. Серия: Экономика. – 2018. – № 2. – С. 95–98.
12. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Soliq qo‘mitasi hisobot ma’lumotlari.